

MARTIN ŠRAJER / 20. 12. 2024

Pyšná princezna

Práce a třídní konflikt. To byla preferovaná témata zestátněné československé kinematografie po únoru 1948. Každý film měl odrážet sociopolitickou situaci doby, ve které vznikl. Požadavkům dobové dramaturgie tak neunikly ani filmy žánrové, komedie nebo pohádky. Jedna z prvních a dodnes nejoblíbenějších celovečerních pohádek, která předurčila směřování celého žánru pro následující desetiletí, nevypráví o střetu dobra a zla, nýbrž o proměně samolibé princezny v pracovitého člověka nového typu. Jedině poctivou prací lze totiž v komunismu vybudovat beztřídní společnost, kde se budou mít všichni dobře.

Pyšná princezna (1952) od Bořivoje Zemana vznikla čtyři roky po únoru a sedm let po zestátnění filmové výroby, kdy vedení kinematografie teprve začalo víc zohledňovat dětské publikum. Pohádky se ale v barrandovských výrobních plánech objevovaly i dříve, hned po válce. *Zlatý střepec*, ve kterém je princezna Astuta kouzlem přenesena do země budoucnosti, tedy socialistického Československa, ale v roce 1947 neprošla schvalovacím řízením. Zfilmování se nakonec nedočkala ani grimmovská pohádka *Sedm jednou ranou* (kterou Dušan Trančík natočí v koprodukcí několika evropských zemí až v roce 1988).

Ideální, sociálně dostatečně uvědomělou autorku na Barrandově nakonec našli v Boženě Němcové, velebící ve svém díle právě poctivou práci, tradice a lidovost. Inspirace v domácí literatuře – vedle Němcové půjde později třeba o Karla Jaromíra Erbena (*Obušku, z pytle ven!*) nebo Jana Drdu (*Hrátky s čertem, Dařbuján a Pandrhola*) – byla žádoucí i kvůli akcentu na českou krajinu a kulturu. Ten měl zajistit, že tuzemské pohádkové příběhy budou národně specifické, nikoliv kosmopolitní. Dějová schémata a vůdčí motivy ovšem mohly, ba musely být importovány ze Sovětského svazu. Stejně jako veškerá ideologie.

Z bohatého literárního odkazu Němcové si filmaři vybrali *Potrestanou pýchu*, která vyšla poprvé v roce 1845 v souboru *Národní báchorky a pověsti*. Filmový přepis scénáře od Henryka Blocha a Oldřicha Kautského byl svěřen Bořivoji Zemanovi, který dokázal i schematické budovatelské příběhy režírovat s potřebným komediálním nadhledem a důrazem na atraktivní žánrové prvky. V *Pyšné princezně* jde například o dobrodružné scény, zejména souboj ve mlýně a slavné bobování na kmeni stromu, které tehdy v domácích filmech často k vidění nebyly.

Proto se dodnes těší oblibě Zemanova tvorba z padesátých let (*Dovolená s Andělem*, *Byl jednou jeden král...*, *Anděl na horách*) a proto se *Pyšná princezna* s více než osmi miliony diváků stala nejnavštěvovanějším československým filmem historie. Mimořádný distribuční úspěch je jedním z důvodů, proč se filmoví tvůrci a kritici budou v následujících letech odvolávat právě k *Pyšné princezně* jako k nedostižnému ideálu, který stanovil závazný kánon.^[1]

Zřejmě první zpráva o *Pyšné princezně* se v dobovém tisku objevila v polovině roku 1951, kdy *Filmové informace* upozornily, že Bořivoj Zeman začne koncem června natáčet svůj nový snímek. Finální scénář, podle kterého se mělo točit a do něhož zasáhnul i Zeman, se od předlohy lišil zvýrazněním třídní perspektivy a pozitivního vlivu práce na kolektiv a úpravou postavy krále Půlnočního království. U Němcové jde o starého muže budícího respekt a úctu. U Zemana oproti tomu sledujeme ješitného, infantilního staříka, který vyvolává pobavení. Přidána byla i trojice intrikánských našeptávačů, jimž náleží větší moc než šlechtě.

Vyzdvihnutí důvtipu pracujícího člověka a zesměšnění šlechty se po vzoru *Pyšné princezny* stane další nepsanou normou československých pohádek. V komunistické utopii, kterou se dařilo naplňovat alespoň ve filmech, neměl rozhodovat původ, ale úsilí jednotlivců.

V *Pyšné princezně* jsou ve skutečnosti králové dva. V zemi druhého z nich, spravedlivého krále Miroslava, panuje kolektivní harmonie. Na trzích je hojnost všeho zboží, žádné prázdné regály a fronty, a lidé během práce radostně prozpěvují. Všichni jsou šťastni a jeden druhému rovni a soudružsky si tykají. Mladý král představuje dobráckého lidového vůdce, který se nad nikoho nepovyšuje. V operním úvodu filmu přistupuje k poddaným, k řezníkovi, košíkáři, kováři i dívkám na poli, jako k sobě

rovným. „Každá práce je nám platná, pracuješ-li poctivě,“ dí usměvavý Miroslav. Lidé si navzájem důvěřují, pracují svobodně a pro kolektiv.

Přílišná idealizace feudálního vladaře vyvolala pochybnosti už u schvalovacích orgánů, které se podle vzpomínek Oldřicha Kautského obávaly, aby se z dětí po zhlédnutí filmu nestali monarchisti.^[2] Rozporuplně byla postava Vladimíra Ráže hodnocena také recenzenty a diváky. Podle některých z nich Miroslav dostatečně nereprezentoval národní hodnoty, jen rozdával líbivé úsměvy a neurčité rady do života – viz např. ostře polemická reakce na recenzi v časopise *Kino*, kterou do redakce zaslala dvojice posluchačů FAMU.^[3]

Filmový lid k Miroslavovi každopádně obdivně vzhlíží. Zamiluje se také on sám, a to do portrétu princezny Krasomily (Alena Vránová) ze sousedního království. Chce si ji vzít za ženu. Aby jeho vyvolená viděla, jak vypadá, nechává si Miroslav namalovat svůj portrét. První obraz, na kterém vypadá jako mocný vládce, ale odmítne. Nelíbí se mu ani ten druhý, který ho vyobrazuje jako vojevůdce. Spokojený je až se třetím portrétem, pojatým v duchu socialistického realismu – Miroslava ukazuje jako obyčejného pracujícího člověka.

Pyšná princezna ale krále odmítne. Ten se nenechá odradit a v přestrojení za zahradníka^[4] se rozmazlenou mladou ženu vydává „odpyšnit“. Spolu s nim se děj přesouvá do Půlnočního království, které je vnějšími znaky i vnitřními mechanismy pravým opakem Miroslavova ideálního společenství. Změnu atmosféry ohlašuje už zlověstný černý sup sedící na rozcestníku, který vymezuje hranici mezi královstvími (to Miroslavovo leží pochopitelně nalevo). Stejně nepřátelsky působí i krajina – tmavá obloha, silný vítr a seschlé stromy.

Zatímco Miroslavova země, jejíž exteriéry se točily převážně na malebném Budějovicku a Třeboňsku, má široký, otevřený a jen mírně vlnitý charakter, Půlnoční království tvoří ostrá skaliska, strmé kopce a divoké lesy. Kvůli odlišnému krajinnému rázu musel štáb odjet na sever Čech, do okolí Hřenska a České Kamenice, kde jejich uměleckému záměru dobře posloužily např. tamější čedičové varhany.

Odlišná je též architektura obou království. V Miroslavově hájemství převládá elegantní, lidského ducha oslavující a povznášející renesanční sloh, u sousedu dominuje odtažitější, k nebesům mířící gotika. Volba gotického slohu vystihuje

odtažitost a zpátečnictví Půlnočního království, kde jsou životy vykořisťovaného, berními úředníky o každý dukát odíraného lidu regulovány nesmyslnými nařízeními. Poddaní si zde při práci nezpívají, dokonce to mají zakázáno. Zpěv totiž nevytváří žádné hmotné statky, na něž je tady kladen hlavní důraz.

Vedle pseudogotického zámku v Hluboké nad Vltavou se scény z Půlnočního království natáčely ve vesničce, kterou nechal ve skalnatém údolí u Všemík postavit architekt Jan Pacák. Dalšími filmovými lokacemi byla například Panská skála, Český Krumlov, Telč nebo Dolský mlýn. U Děčína vznikla hranice mezi královstvími. Trůnní síň krále Půlnoci s gotickými klenbami a sloupy byla postavena v ateliérech.

Senilní král (Stanislav Neumann) ale o ničem nerozhoduje. Je jen loutkou v rukou tří vypočítavých rádců (Miloš Kopecký, Karel Effa, Oldřich Dědek). V souladu s tím, jak komunistická propaganda vykreslovala kapitalistický systém, je Půlnoční království nedemokratickým zřízením, v němž kvete korupce a vládnoucí garnitura je odtržená od lidu i reality.

Kromě tria našeptávačů ale výjimečnými manipulátorskými schopnostmi disponuje také Miroslav, který nic nedbá, že o něj princezna nestojí. Líbí se mu (a jde opravdu jen o povrchní okouzlení vnějškovou krásou), tak bude jeho. S pomocí převleku a zpívající květiny ji svede, poníží a převychová. Když se Krasomila pokusí v závěru vzepřít, čemuž se člověk po všem Mirkově paternalismu a lžích ani nediví, král si ji násilím přisvojí jako žok obilí. Krasomila nakonec jen odevzdaně konstatuje „A přece tě mám ráda, i když jsi král.“

Princezniným podvolením a nabytím třídního vědomí („Člověka šlechtí práce“) je zároveň završeno vítězství jednoho politického systému nad druhým. Příznačně nejde o násilný převrat. Starý král, zastupující upadající prvorepublikovou demokracii, se vzdává moci dobrovolně. Teprve poté dochází k narovnání práv obyčejného lidu a snížení daní. Poddaní mohou opět zpívat a tančit. Pochopitelně všichni společně. Na třídní rozdíly se nehledí.

Taky Krasomila si v průběhu filmu díky písničce z dětství rozvzpomene, že měla kdysi cit pro hudbu a pozitivní vztah k přírodě a práci, že vlastně patří k proletariátu. Písně jsou od úvodní scény spojeny s prací a pracovitostí, podporují a pomáhají šířit budovatelské nadšení. Melodickou hudbu složil Dalibor C. Vačkář na jaře 1952, kdy již

byly dotočeny všechny scény v exteriérech, interiérech i barrandovských ateliérech. Texty písní, včetně té nejznámější – Rozvíjej se, poupátko – napsal básník František Hrubín.

K hudbě a písním směřovaly v době uvedení další kritické výhrady. Muzikálový prolog a epilog prý nebyly organicky spjaty s dramatickou linií. Vadila i modernost písní, jejich nedostatečně národní charakter. Jak už ale víme, přehnaná péče o to, zda bude první socialistická pohádka dost uvědomělá, byla zbytečná. Lidé si výchovnou pohádku, která děti „učí milovat práci a lidi“, ^[5] oblíbili jako málokterou jinou.

Filmu z popularity neubral ani fakt, že oproti původnímu záměru nebyl natočen na barevný materiál. Na Barrandově tehdy něco takového považovali na plýtvání. Barvu si zaslouží husitský velkofilm, možná traktorový muzikál, ne film pro děti. Barevně nicméně mělo být natočené pokračování s pracovním názvem *Pyšná princezna královnou*. Jeho zápleтка se měla točit kolem dcery Miroslava a Krasomily, která se zamiluje do zámeckého zahradníka. „V počáteční části nového filmu bychom použili asi 600 metrů z onoho starého snímku pro retrospektivu, která by byla tónovaná“, upřesnil svého času scenárista Ota Hofman. ^[6]

Sequel ovšem realizován nebyl a teprve v letošním roce se pohádková klasika vybarvila díky animovanému remaku. Charakterizace postav a jejich vztahy zůstaly podobné. Jen namísto práce sloužící kolektivu je v novém filmu idealizována romantická láska dvou postav.

Pyšná princezna (Československo 1952), režie: Bořivoj Zeman, scénář: Bořivoj Zeman, Henryk Bloch, Oldřich Kautský, kamera: Jan Roth, hudba: Dalibor C. Vačkář, hrají: Alena Vránová, Vladimír Ráž, Stanislav Neumann, Mária Sýkorová, Jaroslav Seník, Miloš Kopecký, Oldřich Dědek, Karel Effa, Gustav Heverle, Josef Hlinomaz a další. Filmové studio Barrandov, 91. min.

Použitá literatura

Vladimír Bor, Filmová pohádka O Pyšné princezně. *Mladá fronta* 8, 1952, 19. 10. 1952, s. 9.

Miroslav Česal, Pohádka ve filmu. *Film a doba* 3, 1957, č. 1, s. 17–20.

Jiří Hrbas, Jak princezna Krasomila se naučila milovat lidi, život a práci. *Kino* 7, 1952, č. 20, s. 392.

Olga Hrivňáková, Zlatý poklad pohádek. *Lidová demokracie* 29, 1973, č. 136 (9. 6.), s. 5

Oldřich Kautský, Dětem nejlepší filmy. *Film a doba* 2, 1953, č. 3, s. 308.

V. Petrů, J. Prošek, Za národnost ve filmovém umění. Kritický příspěvek posluchačů AMU k filmu *Pyšná princezna*. *Kino* 7, 1952, č. 4, s. 63.

Lukáš Skupa, Film pro děti mezi vědou, uměním a průmyslem: Počátky žánru dětského filmu v české kinematografii 1945 až 1955. In: *Naplánovaná kinematografie: Český filmový průmysl 1945 až 1960*. Praha: Academia 2012, s. 149–191.

Vladimír Solecký, Rozhovor s Bořivojem Zemanem. O veselohře, satíře a vůbec... *Film a doba* 4, 1958, č. 11, s. 740.

Jaroslav Šikl, *Pyšná princezna*. *Kino* 7, 1952, č. 26, s. 494.

Pavel Taussig, Marginálie X. Jak se rodila tradice (o genezi české filmové pohádky). *Film a doba* 29, 1983, č. 10, s. 585–587.

Vh, Skutečnost v pohádce. *Kino* 7, 1952, č. 5, s. 102–103.

Poznámky:

[1] Viz např. některé dobové reflexe *Tří oříšků pro Popelku*: Luboš Bartošek, *Filmová Popelka*. *Tvorba* 1973, č. 49 (5. 12.), s. 12; Olga Hrivňáková, *Zlatý poklad pohádek*. *Lidová demokracie* 29, 1973, č. 136 (9. 6.), s. 5; Jiří Kříž, Jsme bohatší o pohádku. *Rovnost* 89, 1974, č. 127 (31. 5.), s. 5.

[2] Oldřich Kautský, *Dětem nejlepší filmy*. *Film a doba* 2, 1953, č. 3, s. 308

[3] V. Petrů, J. Prošek, *Za národnost ve filmovém umění*. Kritický příspěvek posluchačů AMU k filmu *Pyšná princezna*. *Kino* 7, 1952, č. 4, s. 63.

[4] Teprve Miroslavova záliba v zahradničení schvalovatele podle Zemanových vzpomínek přesvědčila, aby film schválili do výroby. Viz Olga Nytrová, Václav Strachova, *Králové, královny, princové a princezny českého filmu*. Praha: Formát 1998.

[5] Jiří Hrbas, Jak princezna Krasomila se naučila milovat lidi, život a práci. *Kino 7*, 1952, č. 20, s. 392.

[6] Olga Hrivňáková, c. d., s. 5.